

Petri Paju

Monikansallinen yritys ja siteet länteen

IBM SUOMESSA JA LÄNSI-EUROOPASSA
1940-LUVUN LOPULLA JA 1950-LUVULLA¹

Monikansallisen yhtiön kuten IBM:n tarkastelu avaa poikkeuksellisen kiinnostavia näkymiä sodanjälkeiseen ylijarjaiseen jälleerakennukseen Euroopassa. Ennen tutkimaton arkistoaineisto tarjoaa kansainvälisesti uusia tuloksia IBM:n ja sen kumppanien toiminnasta sekä Länsi-Euroopan tasolla että Suomessa. Suomen IBM:n hallituksen pitkäaikaisena puheenjohtajana toimi ulkoministeri Carl Enckell. Hänen tuellaan yritys kiinnitti varhain sodan jälkeen asiakkaansa, suuryritykset ja valtion laitokset, läntiseen teknologia- ja talousyhteisöön.

Yritykset ja erityisesti monikansalliset suuryritykset ovat ylittäneet sujuvasti erilaisia rajoja jo vuosisatoja ja samalla yhdistäneet eri maiden kansalaisia ja talouksia. Joidenkin tulkintojen mukaan ensimmäinen globaalinen talouden kausi alkoi 1800-luvulla ja päättyi ensimmäiseen maailmansotaan tai vuoteen 1929 ja lamakautteen. 1930-luvun protektionistisen vaiheen ja toisen maailmansodan jälkeen alettiin uudelleen kehittää globaalia talousjärjestelmää, kaupan ja liikkumisen suurempaa vapautta. Tietojenkäsittelyn amerikkalainen suuryritys *International Business Machines* (IBM) yritti tehdä itsestään

FT Petri Paju työskentelee apurahatutkijana kulttuurihistorian oppiaineessa Turun yliopistossa ja projektitutkijana Oy Chronicon Ltd:ssä. Sähköposti: petpaju@utu.fi.

keskeisen maailman taloudellisen uudistajan jo 1930-luvulla, mutta onnistui asiassa paremmin vasta sodan jälkeen.²

Tarkastelen seuraavassa sitä, miten IBM osallistui erityisesti kansainvälisten yhteyksien jälleerakentamiseen yhtäältä kansallisesti Suomessa ja toisaalta yleiseurooppalaisella tasolla. Jälkimmäistä tasoa en tämän artikkelin puitteissa voi käsitellä yksityiskohtaisesti, vaan keskityn IBM:n uudelleenorganisaatioon erityisesti valmistustoiminnassa. Suomen IBM:n kautta avaan monikansallisen yrityksen merkitystä kansallisesti ja erilaisille tietojenkäsittelyn asiakkaille valtion laitoksista suuryrityksiin. Käsitelen myös yhtiön kirjoituskoneita, jotka olivat oleellinen, joskin nyttemmin liian helposti unohtuva osa monipuolisen konttorikoneyhtiön tuotevalikoimaa. Nostan esiin Suomen IBM:n hallituksen ensimmäisen puheenjohtajan, joka vuosina 1938–1959 oli ministeri Carl Enckell. Aluksi käsitelen IBM:n laajentumista sotaa edeltäneessä Euroopassa sekä monikansallisen IBM:n haasteita ja ratkaisuja läntisen Euroopan jälleerakennuksessa. Sen jälkeen paneudun erityisesti Suomen IBM:n kehitykseen 1950-luvun lopulle asti. Tapaus valaisee sitä, miten IBM:n yhdistelmä teknologiaa, kauppaa ja ulkopoliittikkaa palveli eri osapuolia tässä kansallisessa ympäristössä.

Lähteinä käytän arkistoaineistoja IBM:n pääarkistosta Yhdysvalloista sekä Suomen IBM:n kokoelmasta, monenlaisia julkaisuja sekä haas-

1. Kiitos IBM:n eri tahoille tutkimuksen mahdollistamisesta, Marja-Leena Vepsäläiselle monivuotisesta tietuudesta ja kommentista, oppiaineeni Populaarikulttuurin ja mediateknologian tutkimusryhmälle sekä Juhana Aunelusomalle. Tutkimushanketta on rahoittanut Suomen Akatemia sekä Ella ja Georg Ehrnroothin säätiö.

2. Kevin Maney, *The Maverick and his Machine. Thomas Watson Sr. and the Making of IBM*. John Wiley & Sons 2003, erit. 203–223; Geoffrey Jones, *Multinationals and global capitalism. From the nineteenth to the twenty-first century*. Oxford University Press 2005, 18–35.

tatteluja ja muuta muistitietoa.³ Arkistoaineisto sisältää niin johdon kirjeenvaihtoa, henkilöstön kokoamia historiallisia avainlukuja kuin Suomen IBM:n pitämän päiväkirjan ulkomaanmatkoista ja vierailijoista. Päiväkirjan pito matkoista kertoo ulkomaanyhteyksien koetusta tärkeydestä.⁴

IBM:n teknologista kehitystyötä Yhdysvalloissa on tutkittu runsaasti, mutta aiempaa tutkimusta on niukasti sekä IBM:n eurooppalaisen tason toiminnasta että Suomen IBM:n vaiheista. Suomen tytäryhtiötä toki sivutaan useassa tutkimuksessa, mutta ainoan kokonaiskuvan tarjoaa IBM:n entisen työntekijän Pentti Anttilan teos *Big Blue Suomessa* sekä yksittäiset muistelmartikkelit. Lisäksi aiemmin on kirjoitettu muutama laaja esitys kansallisista IBM-yhtiöistä Euroopassa.⁵ Viime vuosina ulkomailla on ilmestynyt joitakin tutkimusartikkeleita IBM:n tytäryhtiöistä sekä tutkimus IBM:n ja sen kilpailijan *Remington Randin* laajentumisesta Euroopassa tietokonekaudella 1950-luvun puolivälistä alkaen.⁶ Uusi mittava yleisesitys korostaa juuri IBM:n varhaista globaalia merkitystä tietotekniikan leviämässä ja käyttöönotossa.⁷ Teos ei yllä huomioimaan tietokoneiden valtakautta edeltänyttä kehitysvaihetta, jota tässä käsitellään.

Koska IBM pyrki järjestämään toimintansa mahdollisimman tehokkaasti kansallisista rajoista riippumatta, sen tarkastelussa on tarpeen yllirajainen (*transnational*) lähestymistapa. Käytän käsitettä yllirajainen kohdistaa huomion monenlaisiin siteisiin, yhteyksiin ja liikkeeseen yli kansallisvaltioiden rajojen. Samanaikaisesti pidän tärkeänä tutkia, mitä kansallisia ratkaisuja IBM:n tytäryhtiöt tekivät. Yllirajaisuus ei siten tarkoita kansallisen tahon tarkastelun hylkäämistä vaan sen rikastamista monitasoisella analyysillä.⁸ Artikkelit liittyy myös tutkimuskeskusteluun siitä, miten teknologiset ratkaisut ovat toimineet eräänlaisina piilevinä yhdistäjinä Euroopassa yli kansallisten ja muiden rajojen sekä toisaalta olleet rajojen tuottamisen välineitä.⁹

Monikansallisten yritysten historian tutkimusta on harjoitettu 1960-luvulta lähtien, jolloin

Mira Wilkins ja Alfred Chandler julkaisivat amerikkalaisvetoisen yrityshistorian nykyiset kulmakivet. Tutkimus on sittemmin jatkuvasti avannut kehitykseen uusia näkökulmia. Pääkonttorin katseesta on esimerkiksi siirrytty tytäryhtiöiden toimintamahdollisuuksien ja teknologian siirron (haasteiden) tarkasteluun. Kylmän sodan tutkimuksessa artikkeli edustaa uusia näkökulmia hakevaa lähestymistapaa, jossa valtiollisten toimijoiden sijasta tarkastellaan vaikkapa yritysten toimintaa ja mahdollisuuksia vaikuttaa muihin kuten valtioon ja kulttuuriin.¹⁰ Tutkimusasetelma on saanut vaikutteita niin verkostojen tutkimuksesta kuin monialaisesta keskustelusta koskien materiaalisia ja kulttuurisia virtauksia ja

3. IBM:lla ei enää ole keskusarkistoa Euroopassa. Ranskassa sijainnut IBM-arkisto on saatujen tietojen mukaan palanut. IBM Archives sijaitsee Somersin kaupungissa New Yorkin osavaltiossa Yhdysvalloissa. Julkaisusta *IBM World Trade News* oli yhtiön kansainvälinen henkilökuntalehti, jota en ole löytänyt muualta kuin yhtiön arkistosta.

4. Suomen IBM:n arkisto, Dagbok, from 1947 to 1958. Merkinnät ruotsiksi tai englanniksi.

5. Pentti Anttila, *Big Blue Suomessa. O. y. International Business Machines A. b. 1936–1996*. Omakustanne 1997. Norjan IBM:stä Gunnar Nerheim & Helge W. Nordvik, *Ikke bara maskiner. Historien om IBM i Norge 1935–1985*. Universitetsforlaget 1986.

6. Corinna Schlombs, Engineering International Expansion. IBM and Remington Rand in European Computer Markets. *IEEE Annals of the History of Computing* 30 (2008), 42–58. IBM-tutkimuksen bibliografia, jossa tosin painottuu yhdysvaltalainen tutkimus. Ks. liiteosa kokoelmassa Jeff Yost (toim.) *The IBM Century. Creating the IT Revolution*. IEEE Computer Society Press 2011.

7. James W. Cortada, *The Digital Flood. The Diffusion of Information Technology Across the U.S., Europe, and Asia*. Oxford University Press 2012.

8. Erik van der Vleuten, Toward a Transnational History of Technology. Meanings, Promises, Pitfalls. *Technology and Culture* 49 (2008), 974–994.

9. Ks. Thomas J. Misa & Johan Schot, Inventing Europe. Technology and the Hidden Integration of Europe. *History and Technology* 21 (2005), 1–19.

10. Mira Wilkins, The History of the Multinational Enterprise. Teoksessa Alan M. Rugman (toim.) *The Oxford Handbook of International Business*. 2. painos. Oxford University Press 2009.

tavaroiden sekä ihmisten liikettä erityisesti Euroopan rakentajina.¹¹

Suomalaisessa historianantutkimuksessa on tutkittu niukasti monikansallisia yrityksiä, joiden kotimaa ei ole (ollut) Suomi. Monesti näihin yrityksiin on osin tahattomasti liitetty ensisijassa negatiivisia ominaispiirteitä tai oletuksia, koska Suomi on koettu niille vähämerkityksisenä.¹² Tämän tapaiset argumentit ovat aikanaan ja erityisesti 1970-luvun keskustelussa ylikansallisista yrityksistä palvelleet myös suomalaisperäisiä yrityksiä kuten Nokiaa kilpailussa IBM:aa vastaan. Ennakkoluuloton katse monikansallisiin yhtiöihin antaa kuitenkin tarkempaa tietoa niiden rooleista kansallisesti ja kansainvälisten suhteiden osana.

IBM:n moniulotteiset hankkeet täydentävät käsityksiä suomalaisten yritysten ja valtiollisten toimijoiden, kuten ulkoministeri Carl Enckellin, toiminnan taloudellisista ja teknologisista ulottuvuuksista sodanjälkeisessä Euroopan länsiosassa. Suomessakin on aiemmin paneuduttu kansallisiin yhtiöihin samantapaisina verkonpunojina sekä kansainvälisten siteiden luojina kyseisenä ajanjaksona.¹³ IBM:n yhtäaikaaisesti eurooppalainen ja suomalainen tarina näyttää, miten suomalaiset yritykset ja julkisorganisaatiot kytkivät itsensä tietojenkäsittelyssä läntiseen teknologiayhteisöön jo sodanjälkeisenä kriittisenä ajanjaksona. Tulosten merkitystä lisää se, että monikansallisen IBM-yhtymän Suomen tytäryhtiöstä kasvoi yhteiskunnan merkittävin tietokoneistaja 1950-luvun lopulta 1980-luvulle.¹⁴ Tietotekniikkaa levittäessään IBM tuotti myös ylijärjaisuutta ja yhteenkuuluvuutta.

Suomen IBM-yhtiö eurooppalaisena tytäryhtiönä

IBM:n tausta ja aloitus Suomessa oli pääpiirteissään tyypillinen pienemmän eurooppalaisen maan tarina. Suurissa maissa kuten Ranskassa ja Saksassa yrityksen toiminta kasvoi vahvasti jo 1920-luvulla, mutta pääosa pienten maiden tytäryhtiöistä perustettiin 1930-luvulla. Pohjois-

maissa IBM perusti ensin Ruotsin tytäryhtiön vuonna 1928. Tukholman konttorista norjalais-amerikkalainen Rolf Hurup johti IBM:n laajentumista naapurimaihin, Norjaan vuonna 1935 ja seuraavaksi Suomeen.¹⁵

IBM-yhtiön Suomen tytäryhtiö perustettiin vuonna 1936.¹⁶ Sen lähtökohtana olivat aiemmat suomalaiset agentuurit, joista Osakeyhtiö Systema myi Suomeen ensimmäiset Hollerith-merkkiset reikäkorttikoneet. Laitteiden keksijästä (Herman Hollerith) nimensä saanut Hollerith-tuotemerkki muuttui pian IBM:ksi. Asiakas oli Tilastollinen päätoimisto, joka otti laitteet käyttöönsä vuonna 1923. Vuonna 1926 IBM:n edustus Suomessa siirtyi Amko Oy:lle, joka sai tehtyä joitakin kauppoja 1930-luvun alussa. Yrityksen kotimaiset asiantuntijat ottivat osaa IBM:n eurooppalaisille myyjille järjestämään koulutukseen sekä kokouksiin ulkomailla. Kun IBM perusti Suomen tytäryhtiön, sen koko neljän hengen henkilökunta siirtyi juuri Amkosta IBM:n työntekijöiksi. Pieni ala oli siten pakostakin alusta lähtien voimakkaan kansainvälinen.¹⁷ Suo-

11. Ks. Kari Teräs, *Yritys ja yhteiskunta. Heikki Huhtamäen verkosto- ja sidosryhmäsuhteet*. SKS 2009; Euroopan tiedesäätiön tutkimusohjelmaan perustuva kirjasarja *Making Europe. Technology and Transformations, 1850–2000*. Palgrave Macmillan 2014.

12. Ks. esim. Markku Kuisma, Suomi taloutena. Ajopuu vai älykäs perässäkulkija? *Historiallinen Aikakauskirja* 90 (1992), 215–233.

13. Esim. Markku Kuisma, *Kylmä sota, kuuma öljy. Neste, Suomi ja kaksi Eurooppaa 1948–1979*. WSOY 1997.

14. Vrt. Ari T. Manninen, *Näin tehtiin Suomesta tietoyhteiskunta*. Talentum 2003.

15. Nerheim & Nordvik 1986, 26–27; Petri Paju, IBM Manufacturing in the Nordic Countries. Teoksessa John Impagliazzo, Per Lundin & Benkt Wangler (toim.) *History of Nordic Computing* 3. Springer 2011, 215–227.

16. Tytäryhtiön virallinen nimi on pitkään ollut Oy International Business Machines Ab, mutta varhaisvaiheessa nimi vaihtui tiuhaan. Ks. Anttila 1997, passim. Yksinkertaisuuden vuoksi käytän 1960-luvulla käyttöön otettua lyhennettyä muotoa Suomen IBM.

17. Suomen IBM:n arkisto, Einar Dickman, Några data beträffande förhållandena på hälkorts-området i Finland före 1937, Av Einar Dickman, antecknade – huvudsakligen

men IBM:n johto oli pitkään ruotsinkielinen muun muassa myyntityön kielitaitovaatimuksista johtuen.

Suomen tapauksessa valaiseva oli uuden yrityksen hallituksen puheenjohtajan valinta. Teollisuusmies ja ulkoasiainministeri Carl Enckellin (1876–1959) valinnan puolesta puhui usea tekijä.¹⁸ IBM:n pitkäaikainen pääjohtaja Thomas J. Watson tunsu suomalaisen ikätoverinsa Kansainvälisen kauppakamarin Suomen osaston puheenjohtajana, missä tehtävässä Enckell toimi vuosina 1928–1950.¹⁹ Watson puolestaan valittiin Kansainvälisen kauppakamarin puheenjohtajaksi vuonna 1937. Seuraavana vuonna hän vieraili myös Suomessa. Watsonin motto sekä yritysjärjestön että IBM:n asioilla oli ”World Peace Through World Trade”²⁰ ja hän kiersikin tapaamassa eri maiden korkeinta johtoa luullen jonkin aikaa vakuuttaneensa itsensä Adolf Hitlerin rauhan eduista.²¹

Carl Enckell valittiin Suomen IBM:n puheenjohtajaksi keväällä 1938. Hurup perusteli valintaa silläkin, että Enckellin johtama yritys käytti toistaiseksi IBM:n kilpailijan vanhoja koneita. Enckellin johtaman Teollisuus-Palon koneet oli

hankittu vuonna 1926 ja ne olivat Powers-merkisiä. Powers oli alan markkinajohtaja Suomessa 1930-luvulla.²² Hurup petasi siis samalla uutta konesopimusta IBM:lle, mutta laiteoimittajan vaihdos IBM:ksi toteutui vasta vuonna 1948, jolloin Enckell ei enää työskennellyt Teollisuus-Palossa.²³ Vuonna 1938 Enckellin päätyökseen johtama teollisuusyritysten vakuutusyhtiö merkitsi IBM:lle pääjohtajatasen yhteyttä kaikkiin keskeisiin suomalaisiin teollisuusyrityksiin. Ne puolestaan olivat IBM:n lupaavimpia reikäkorttikoneasiakkaita. Enckellin korkea kansallinen asema ja kansainväliset suhteet toivat Suomessa vielä pienelle IBM:lle uskottavuutta ja erinomaisia kontakteja.²⁴

Carl Enckell hoiti Suomen IBM:n asioita tosiasiallisesti, ei vain muodollisesti, erityisesti kriittisinä sotavuosina. Vuonna 1943 hän kävi Sveitsissä muissa asioissa ja samalla keskusteli IBM:n Euroopan päämajan johtajien kanssa.²⁵ Puheenjohtajan läheisyyttä IBM:n arkeen lisäsi se, että hän kävi töissä samassa osoitteessa: IBM vuok-

– ur minnet under december 1961 – januari 1962, Julkaisematon 1961/62, passim. Einar Dickman työskenteli Suomen IBM:n toimitusjohtajana 1938–1956. Suomen IBM:n edeltäjästä ks. myös Petri Paju, Carl Robert Mannerheim teknologiyrittäjänä. *Tekniikan Waiheita* 28 (2010), 16–27.

18. Enckell oli toiminut Suomen suuriruhtinaskunnan viimeisenä ministerivaltiosuhteerinä Pietarissa vuonna 1917 sekä ulkoministerinä kolmessa hallituksessa vuosina 1918–1924. Hänellä oli upseerin koulutus Venäjältä ja diplomi-insinöörin tutkinto Saksasta. Cecilia af Forselles, Carl Enckell. Kääntänyt Ulpu Marjomaa. *Kansallisbiografia*-verkkójulkaisu. SKS 2001b.

19. af Forselles 2001b; Cecilia af Forselles-Riska, Carl Enckell. Arto Mansala & Juhani Suomi (toim.) *Suomalainen diplomaatti. Muotokuvia muistista ja arkistojen kätkeistä*. SKS 2003, 38–58. Toinen kauppakamarin Suomen osaston jäsen, Oy Arabia Ab:n toimitusjohtaja Carl-Gustaf Herlitz (1882–1961) kieltäytyi paikasta Suomen IBM:n johtokunnassa. IBM Archives, IBM Finland, R. Hurup to J. E. Holt, (Helsingfors to Geneva), Re: Stock Holders Meeting, Helsingfors, April 29, 1938.

20. Suomen IBM:n arkiston lehtileikkeet, Kansainvälisen kauppakamarin uusi puheenjohtaja. *Uusi Suomi* 4.7.1937; Kansainvälisen kauppakamarin puheenjohtaja vierailulle Suomeen. *Kauppa-lehti* 20.5.1938. Ks. myös *Helsingin Sanomat* 21.5.1938.

21. Maney 2003, 206–207.

22. IBM Archives, IBM Finland, R. Hurup to J. E. Holt, (Helsingfors to Geneva), Re: Stock Holders Meeting, Helsingfors, April 29, 1938; Dickman 1961/62, 1. Hurupin mukaan laitteet olivat ranskalaisen Bull-yhtiön, mikä on virheellistä tietoa.

23. Å. Dalberg & H. Storgårds, Tilasto. Teoksessa Knut von Hertzen, *Keskinäinen vakuutusyhtiö Teollisuus-Palo 1902–1952*. Teollisuus-Palo 1952, 211–213.

24. Suomen IBM:n arkisto, Einar Dickman, IBM Finland. Diverse uppgifter samt minnen och hägkomster antecknade av Einar Dickman, Mars 1962, Julkaisematon 1962, Liite, jossa ei päivämäärää: IBM reikäkortti- ja elektroni- (ETK) koneasiakkaat Suomessa. Enckell oli Teollisuudenharjoittajain keskinäisen palovakuutusyhtiön eli Teollisuus-Palon toimitusjohtaja vuoteen 1946. Ks. Markku Kuisma, *Teollisuuden vuosisata 1890–1990. Teollisuusvakuutus ja sen edeltäjät 100 vuotta*. Teollisuusvakuutus 1990, passim.

25. Dickman 1962, 6; Anttila 1997, 25.

Kuva 1. Henkilötietokortistoja lajitellaan Kansaneläkelaitoksella sodan aikana. Tietokannat perustuivat reikäkortteihin (esim. laatikoissa etualan tasolla). IBM toimitti Kelalle reikäkorttikoneet sotavuosina. Lähde: Dickman 1993, 322.

rasi jo vuonna 1938 toimi- ja myyntitilan Teollisuus-Palon omistamasta talosta.²⁶

Vuonna 1944 Enckell (sit.) palasi Suomen ulkoasiainministeriksi, jossa tehtävässä hän toimi vuoteen 1950. Ulkoministerinä Enckell oli allekirjoittamassa sodanjälkeisen Suomen suunnan sotakorvaussopimuksesta YVA-sopimukseen vuosina 1944–1948. Lisäksi hän pyysi Suomen hyväksymistä YK:n jäseneksi vuonna 1947 ja oli kiinnostunut keskustelemaan Marshall-avun vastaanottamisesta. Hänestä kertoo sekkin, että vuonna 1948 kommunistit yrittävät kammata Enckellin tilalle oman edustajansa, mutta presidentti Juho Kusti Paasikivi torjui hankkeen. Yhdessä Paasikiven kanssa Enckell muotoili sodanjälkeisen realistisen idänpolitiikan.²⁷

Ulkopolitiikka, kauppa ja teknologia yhdistyivät erikoislaatuisina sodanjälkeisinä vuosina niin Carl Enckellin kuin Thomas Watson van-

hemman tehtävissä. Kansainvälisen kauppakamarin kautta suomalaisillakin oli yhteys Yhdistyneisiin Kansakuntiin, jonka neuvonantajiin kauppakamari valittiin.²⁸ Olisi kiinnostavaa pohdita, miten monikansallisen IBM:n, Watsonin ja kauppakamarin kautta saadut tiedot mahdollisesti auttoivat ja täydensivät ulkoministerin muualta ammentamia tietoja, mutta koska Enckellin toiminnan kokonaiskuvaa on tutkittu

26. Anttila 1997, 14, 42. Osoite oli Kasarmikatu 44, Helsinki.

27. Ks. Tuomo Polvinen & Hannu Immonen, *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 5, 1948–1956*. WSOY, 2003, passim; Markku Reimaa, *Diplomatian taikuri. Ralph Enckell*. Edita 2013, 31. Enckell oli ammattiministeri.

28. Timo Vuori (toim.) *Kansainvälinen kauppakamari ICC Suomi 1927–2007. 80 vuotta Suomen elinkeinoelämän palveluksessa*. Kansainvälinen kauppakamari ICC Suomi 2007, 14–15.

vain vuoteen 1917 asti,²⁹ hänen monien roolien-sa tarkka selvittäminen edellyttää jatkotutkimusta. Ministerikausien jälkeenkin Enckell toimi IBM:n hallituksen puheenjohtajana kuolemaansa asti, vuoteen 1959.

Sodanjälkeisen IBM:n eurooppalainen valmistusjärjestelmä

Toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa kaupankäynti Euroopassa oli kaikkea muuta kuin helppoa. Tavaroiden tuontia ja vientiä vaikeutti pula varoista ja valuutoista. Valtiot rajoittivat kaupankäyntiä monenlaisin menetelmin kuten tuonnin luvanvaraisuudella. Toisaalta vientitulot olivat haluttuja ulkomaanvaluutan saamiseksi. Valtioiden ohella Thomas J. Watson vanhemman New Yorkista johtama IBM etsi kuumeisesti ratkaisuja kansainvälisen yhteisymmärryksen kasvattamiseksi ja kaupankäynnin helpottamiseksi Euroopassa.³⁰

Yhdysvaltain valtion vuonna 1947 myöntämä *European Recovery Program* eli Marshall-apuohjelma tähtäsi osaltaan Euroopan talouksien yhteistyöhön talouskasvun luomiseksi muun muassa kansainvälisen kommunismin uhkaa vastaan. Marshall-apua ja eurooppalaista yhteistyötä koordinoimaan perustettiin *Organization for European Economic Cooperation* (OEEC, myöhempi OECD). OEEC:n jäsenvaltioiden vuonna 1950 solmima Euroopan Maksuliitto, EPU, mahdollisti jälleen monenkeskisen kaupankäynnin useimpien Euroopan valtioiden välillä. Nämä perusrakenteet tulivat ratkaisevasti helpottamaan IBM:n ja sen asiakkaiden kansainvälistä liiketoimintaa.³¹ Samanaikaisesti IBM oli aloittanut oman yhteiseurooppalaisen valmistusjärjestelmänsä rakentamisen vuosina 1949–1950.

Monikansallisista yhtiöistä IBM organisoivat varhain toimintaansa uudelleen vastatakseen ja hyötyäkseen jälleenrakentavan Euroopan konttorikonetilauksista. Uusi kansainvälinen tytäryhtiö IBM World Trade Corporation rakensi ylijärjestyksen yhteiseurooppalaisen valmistusjärjestelmän kahdeksan keskeisen kansallisen tytäryhtiönsä varaan ja laajensi sitten nopeasti valmistustoimintaansa 1950-luvun alussa. Kukin IBM-maayhtiö erikoistui tiettyihin tuotteiden osiin ja vaihtoi ne sitten sisaryhtiöidensä kanssa toisiin osiin, joista koottiin valmiita IBM-tuotteita kotimarkkinoille sekä vientiin. Ruotsin IBM pääsi tähän vaihto-ohjelmaan mukaan toimittamaan muun muassa sähkökirjoituskoneen osia toisille IBM:n valmistusmaille.³² Uudistusten taustalla oli monenlaisia motiiveja käytännöllisistä perusteluista kuten valuuttaongelmien kiertämisestä tullimaksujen minimoimiseen ja Marshall-avusta hyötymiseen. Poliittiset ja ideologiset perustelut liittyivät IBM:n pääjohtajan Thomas Watson vanhemman tukemaan Yhdysvaltain ja sen liittolaisten hallinnon taisteluun kommunismin leviämistä vastaan. Samalla IBM rakensi varsin konkreettisesti teknologista Eurooppaa ja toteutti eräänlaista piilevää integraatioita aikana, jona Euroopan hiili- ja teräsunionista vasta neuvoteltiin. Toisin kuin alkava kuuden maan unioni, IBM:n johdon luoma järjestelmä kattoi pian koko Länsi-Euroopan eli kuuden toista Marshall-avun saajan lisäksi Espanjan ja Suomen.³³

29. Ks. Cecilia af Forselles-Riska, *Brobyggaren. Carl Enckells liv och verksamhet fram till slutet av 1917*. Svenska litteratursällskapet i Finland 2001a.

30. Tapani Paavonen, *Suomalaisen protektionismin viimeinen vaihe. Suomen ulkomaankauppa- ja integraatiopolitiikka 1945–1961*. Suomen historiallinen seura 1998, passim. Thomas J. Watson vanhempi johti IBM:a lopulta yli neljä vuosikymmentä vuodesta 1914 melkein kuolemaansa asti vuonna 1956, minkä jälkeen hänen kaksi poikaansa jatkoivat isän tehtävissä. Thomas J. Watson Jr. & Peter Petre, *Father, Son & Co. My Life at IBM and Beyond*. Bantam Books 1990.

31. Paavonen 1998, 72–78 ja passim; Juhana Aunesluoma, *Vapaakaupan tiellä. Suomen kauppa- ja integraatiopolitiikka maailmansodista EU-aikaan*. SKS 2011, 104–108.

32. J. D. Ratcliff, Kirjoituskone kahdeksan maan yhteistyönä. *Valitut palat* lokakuu 1955a, 38–39; Nerheim & Nordvik 1986, 80–81; Paju 2011, 219–220.

33. Misa & Schot 2005; Petri Paju & Thomas Haigh, IBM Rebuilds Europe. The Curious Case of the Transnational Typewriter. *Enterprise and Society*. (Tulossa.) Vrt. Jones 2005, 177.

Kansainvälisen IBM:n poliittinen ohjelma nousi aiempaa selväsanaistemmin ja julkisemmin esiin Korean sodan (1950–1953) aikana. Yhtiön tuleva pääjohtaja, Thomas Watson nuorempi, korosti myyntimiesten roolia vapaan elämätavan myynnissä sille maailman ”kolmannekselle”, joka ei vielä ollut sitoutunut kumpaankaan vastakkaiseen leiriin. Hänen mukaansa Yhdysvaltain oli opittava taistelemaan rauhasta (*wage the peace*) ja tämän taistelun päänäyttämö olisi Eurooppa.³⁴ Watson nuorempi johti IBM:n uuden tietokoneiden teknologian markkinajohtajaksi 1950-luvun myötä.³⁵ Vuonna 1952 hänen veljensä Arthur Watson, joka oli IBM:n World Trade -yhtiön johdossa, nopeutti IBM:n uusien elektronisten laskijoiden toimitusta Ruotsiin maan Yhdysvaltain suurlähettilään Erik Bohemanin pyynnöstä. Bohemanin mukaan Saab-yhtiö tarvitsi kiireellisesti IBM-laitteet sotilaslentokoneen suunnitteluun, mikä teki asiasta merkittävän paitsi Ruotsin ilmavoimille myös ”vapaalle maailmalle”.³⁶ Säilyneiden lähteiden perusteella IBM:n tytäryhtiö Suomessa keskittyi tekniikkaan ja talouteen, mutta IBM:n tarkastelu ylijärjestyksestä kertoo monikansallisen yhtiön sitoumuksista ja myös mahdollisuuksista kansainvälisen politiikan kentällä.

Tehtaiden lisäksi IBM perusti 1950-luvun alussa useita reikäkorttipainoja, jollaiset aloittivat myös Espanjassa ja Suomessa. Tässä oli suuri ero kylmän sodan niin sanottuihin Itä-Euroopan maihin, joissa samaan aikaan vangittiin IBM:n johtajia ja sen tytäryhtiöitä koneineen otettiin valtion hallintaan.³⁷ Suomesta tuli siten ainoa Euroopan maa, joka oli kieltäytynyt Marshall-avusta ja jossa IBM kuitenkin investoi valmistustoimintaan.

IBM:n toimet Suomessa vahvistavat ja monipuolistavat niitä tutkimustuloksia, joiden mukaan länsivallat pystyivät tukemaan Suomen länsiyhteyksiä ja poliittista tasapainoilua etenkin talouden ja teknologian kautta. Markku Kuisman mukaan suomalainen metsäteollisuus oli jo 1800-luvun lopulla rakentanut länteen

lankkusillaan, jota pitkin maahan luotiin monialaisia länsisiteitä. Näiden perinteiden varaan Suomi aloitteli länsikauppaa uudelleen pian sodan jälkeen.³⁸ Tässä valtavirrassa Suomen IBM oli puronen, joskin ainakin ammattiipiireille merkityksellinen sellainen, joka hieman myöhemmin leveni myös strategisesti tärkeäksi. Lisäksi se pienenäkin kertoo IBM:n yleismaailmallisista käytännöistä.

IBM:n kekseliäisyyden voimannäytös Euroopassa saatettiin varmuudella maanosan yhdenytymisen johtajien tietoon. Silti uusi valmistusjärjestelmä vaihto-ohjelmineen kertoo ensisijaisesti amerikkalaisten yritysjohtajien katseesta, jossa Eurooppaa tarkasteltiin kokonaisuutena. Etusijalla olivat keskeisiksi arvioidut tai osoitautuneet, IBM-vaihtoon sitoutetut kahdeksan valtiota ja IBM-tytäryhtiötä, mutta yritys huomioi myös muut yksittäiset maat.³⁹ IBM:n organisaatio tukee Mira Wilkinsin öljy-yhtiöiden esimerkin avulla esittämää ajatusta, jonka mukaan

34. Anonyymi, T.J. Watson Jr., Urges Salesmen to Sell Idea of the Free Way of Life. *IBM World Trade News* 3/1951, 4, 8.

35. Thomas Watson nuoremmasta tuli emoyhtiö IBM:n pääjohtaja isänsä jälkeen vuonna 1956.

36. IBM Archives, RG 11, Erik Boheman to Thomas J Watson, Washington July 8, 1952, Arthur K. Watson papers, Foreign correspondence, Panama to Switzerland, folder Sweden, 1940–53; Arthur K. Watson to H. Christensen, (IBM WTC), July 17, 1952, Arthur K. Watson papers, Foreign correspondence, Panama to Switzerland, folder Sweden, 1940–53.

37. James Connolly, *History of Computing in Europe*. IBM World Trade Corp. 1967, passim; Petri Paju & Helena Durnová, *Computing Close to the Iron Curtain. Inter/national Computing Practices in Czechoslovakia and Finland, 1945–1970. Comparative Technology Transfer and Society* 7 (2009), 306, 314.

38. Markku Kuisma, *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. Suomen historiallinen seura 1993, erit. 278; Jussi Hanhimäki, *Rinnakkaiseloja patoamassa. Yhdysvallat ja Paasikiven linja 1948–1956*. Suomen historiallinen seura 1996, passim. Ks. myös Niklas Jensen-Eriksen, *Läpimurto. Metsäteollisuus kasvun, integraation ja kylmän sodan Euroopassa 1950–1973*. SKS 2007, passim, erit. 195.

39. Vrt. Schlombs 2008.

amerikkalaisille monikansallisille yhtiöille oli luontevaa pyrkiä yhdentämään Euroopan toimintojaan,⁴⁰ joskin IBM:n tapa tähän oli erityisen kouriintuntuva ja teknologinen. Kaikkein tärkeintä saattoi olla, että IBM:n johto sai samalla osoitettua toteuttavansa Yhdysvaltain hallituksen suosimaa politiikkaa Euroopassa.

IBM:n vaihto-ohjelma levisi paitsi materiaalisesti myös henkisesti laajalti Länsi-Eurooppaan. Se kantautui Suomeenkin molemmin tavoin, vaikka maa oli Neuvostoliittoa seuraten ja sen reaktiota peläten kieltäytynyt Marshall-avusta. Suomi tosin sai 1940-luvun lopusta lähtien Yhdysvalloista muunlaista avustusta yhteydenpitoon ja teknologian siirtoon esimerkiksi ASLAvaihdon muodossa – toisin kuin vaikkapa Tšekkoslovakia, joka vuoden 1948 kommunistien vallankaappauksen jälkeen ajautui erilleen lännestä ja myös avoimesta IBM-yhteydestä.⁴¹ Länsimaissa IBM toteutti vuonna 1955 kansainvälisen julkisuuskampanjan, joka kertoi yrityksen eurooppalaiseen yhteistyöhön perustuvasta valmistusjärjestelmästä ja jonka artikkeli *Valituissa paloissa* tarjoaa lisätietoa myös Suomen mukanaolosta.

Suomen IBM ja jälleenrakennus

Sota-ajan poikkeusolot olivat synnyttäneet tarpeen IBM:n reikäkorttituotannolle useissa Euroopan maissa. Ruotsin IBM oli vuonna 1942 pystynyt avustamaan Suomen IBM:a toimittamalla maahan käytetyn painokoneen reikäkorttien valmistusta varten. IBM:n avustamana erikoispaperin kehitti ja toimitti G. A. Serlachiuksen Kankaan paperitehdas. Reikäkorttikoneet käyttivät ohuita pahvikortteja tietojen tallentamiseen ja käsittelyyn. Painokone turvasi välttämättömien korttien saannin, mutta vanha laite hajosi vuonna 1946. Sen jälkeen Ruotsin IBM jatkoi reikäkorttien toimittamista Suomeen, mutta kotimaisen kysynnän kasvaessa voimakkaasti reikäkortteja ei aina riittänyt Suomeen pyydettyä määrää. Suomen IBM katsoi tarvitsevänsä oman painokoneen, mutta anomukset

emoyhtiölle eivät tuottaneet tulosta 1940-luvun lopulla.⁴²

Suomen IBM pääsi kuitenkin pian mukaan IBM:n kansainväliseen vuorovaikutukseen ja tietojen vaihtoon. Suomen IBM saattoi sisaryhtiöidensä tavoin myydä reikäkorttikoneita Yhdysvaltain armeijalta Euroopassa vapautuneista IBM-laitteista. Emoyhtiö nimitti vuonna 1946 Pohjoismaille oman IBM-edustajan: Tanskalainen Viggo Troels-Smith, joka oli liittynyt yhtiön palvelukseen Yhdysvalloissa, kiersi pohjoismaisia IBM-yhtiöitä useaan kertaan vuodessa. Suomessa hän kävi ensimmäisen kerran keväällä 1947.⁴³ Suomen IBM:n toimitusjohtaja Einar Dickman kutsuttiin opiskelemaan alan uutuuksia IBM:n koulutuskeskukseen Yhdysvaltoihin alkuvuonna 1947.⁴⁴ Seuraavana vuonna IBM:n iäkäs pääjohtaja Watson tapasi Dickmanin ja 14 muuta ideologisesti läntisen Euroopan IBM-maajohtajaa Pariisissa. Tapaaminen oli tärkeä lähtölaukaus edellä kuvatulle IBM:n eurooppalaisen valmistusjärjestelmän kehittämiselle.⁴⁵

Suomen IBM:llä oli vuonna 1948 töissä reilut kolmekymmentä henkilöä. Määrä kasvoi viiteen-

40. Mira Wilkins, U. S. Multinationals and the Unification of Europe, 1945–1960. Teoksessa Francis H. Heller & John R. Gillingham (toim.) *The United States and the Integration of Europe. Legacies of the Postwar Era*. St. Martin's Press/Macmillan 1996, 341–363.

41. Paju & Durnová 2009. Ks. myös Aunesluoma 2011, 108–109.

42. Dickman 1962, 6–7; Anttila 1997, 34; Paju 2011, 218. Vrt. Edwin Black, *IBM and the Holocaust. The Strategic Alliance between Nazi Germany and America's Most Powerful Corporation*. Time Warner Books 2001, passim.

43. Suomen IBM:n arkisto, Dagbok, from 1947 to 1958, passim (alkaen vuodesta 1947); Klas Dickman, Uudet tuotteet – tuttu ympäristö. Teoksessa Martti Tienari (toim.) *Tietotekniikan alkuvuodet Suomessa*. Osassa Pertti Jotuni (toim.) *Tietotekniikan 1950–60-lukujen vaikuttajien haastatteluja*. Suomen Atk-kustannus Oy 1993, 326.

44. Doors and Windows Appreciated by Visitor. *Binghamton Press* January 30, 1947, 21. Rouva Dickman kertoi lehdistössä yksityiskohtaisesti sodasta toipuvasta Suomesta.

45. Suomen IBM:n arkisto, Dagbok, from 1947 to 1958, 35 (vuodelta 1948).

kymmeneen 1950-luvulle tultaessa ja vuodenvaihteessa 1960–1961 työntekijöitä oli 243.⁴⁶ Henkilöstön lukumäärä kuvaa yrityksen nopeaa kasvua, mutta ei suinkaan vastaa yrityksen merkitystä. Vähäisestä työntekijämäärästään huolimatta IBM:n rooli jälleenrakennusvuosien Suomessa oli oleellinen monella tapaa. IBM:n laitteet sopivat myös ajan henkeen, liike-elämän ja teollisuuden rationalisointi-intoon.

Ensinnäkin IBM mahdollisti osaltaan valtion tehtävien kasvattamisen sodan jälkeen. Samalla IBM:n koneet auttoivat yritysten laajentamista ja ulkomaankauppaa. Sodan jälkeen esimerkiksi pankeissa ja vakuutuslaitoksissa oli suuri tarve tietojen muodostamiseen, tallentamiseen ja käsittelyyn erilaisten rekistereiden ja luettelujen muodossa. Loppuvuonna 1945 IBM:n uusi asiakas, valtiollinen Postisäästöpankki tilasi suurimman Suomeen siihen asti toimitetun reikäkorttilaitteiston. Tähän valtion liikelaitokseen perustettiin sodan jälkeen satojatuhansia tilejä, koska rintamamiesten kotiuttamisrahat ja siirtolaisten saamat korvaukset maksettiin sinne avatuille tileille. Kansaneläkelaitos puolestaan oli tilannut suuren IBM-laitteiston jo välirauhan aikana.⁴⁷ Sodan jälkeen myös useat vakuutuslaitokset, kuten aiemmin mainittu Teollisuus-Palo, jotka olivat perinteisesti käyttäneet Powersin koneita, alkoivat siirtyä IBM:n laitteisiin. Tärkeä perustelu valinnassa oli IBM:n asiakaspalvelu eli erityisesti toimiva huolto-organisaatio, jollaista Powersilla ei ollut Suomessa.⁴⁸ Powersin toimiessa olosuhteisiin nähden liian ylijaraisesti IBM tuki paikan päällä sodasta toipumista ja yhteiskunnan jälleenrakentamista.

Toisekseen IBM:n laitteet avustivat teollisuuden sotakorvaustoimitusten laskemista ja edistivät siten rauhanehtojen täyttämistä. Suomen valtion teollisuusyrityksille maksamat sotakorvaustoimitusten maksut suoritettiin tarkan kustannuslaskentajärjestelmän kautta. Laskentaan tarvittiin reikäkorttilaitteita. Teollisuus hankki nämä IBM:ltä, jonka hallituksen puheenjohtaja Carl Enckell hoiti samanaikaisesti ulkoministeri-

nä osaltaan sotakorvausasioita. Suomen IBM:n ensimmäinen teollisuusasiakas oli vuonna 1947 Rosenlewin konepaja Porissa. Pian tilauksensa tekivät muun muassa Kone ja Silta, Valmet, Wärtsilä ja Oy Vuoksenniska Ab. Wärtsilä ja Valmet olivat suurimmat yksittäiset sotakorvaustuotteiden valmistajat. Enckell oli entinen Kone ja Sillan toimitusjohtaja sekä Wärtsilän hallintoneuvoston jäsen.⁴⁹ Ennen tilauksia Suomen IBM vei asiakkaiden kuten Wärtsilän vastuuhenkilöitä Ruotsiin tutustumaan yhtiön laitteisiin käytössä.⁵⁰

Sekä talouden että teknologian edustaja Carl Enckell näyttää useissa rooleissa vaikuttaneen sen puolesta, että teollisuuden reikäkorttikoneet tilattiin nimenomaan ”länneestä” ja IBM:ltä. Toisenlainen vaihtoehto olisi ainakin periaatteessa ollut mahdollinen. Puola esimerkiksi siirtyi sodan jälkeen IBM-laitteista Ranskassa (Bull), Tšekkoslovakiassa (Aritma) ja Neuvostoliitossa (SAM) valmistettuihin reikäkorttikoneisiin, joista jälkimmäiset tosin oli tehty jäljentämällä

46. IBM Archives, RG 6, Report on Oy IBM Ab's 24th year of activity in 1960, Helsinki, March 13, 1961, International WTC Legal Records, Country Files, Finland to France, box 33.

47. Kalevi Tilli, Ensimmäinen kaupallinen tietokone. Teoksessa Martti Tienari (toim.) *Tietotekniikan alkuvuodet Suomessa*. Osassa Pertti Jotuni (toim.) Tietotekniikan 1950–60-lukujen vaikuttajien haastatteluja. Suomen Atk-kustannus Oy 1993, 373–379; Manninen 2003, 161–164; Petri Paju, ”Ilmarisen Suomi” ja sen tekijät. *Matematiikkakonekomitea ja tietokoneen rakentaminen kansallisena kysymyksenä 1950-luvulla*. Turun yliopisto 2008, 118–119.

48. Dalberg & Storgårds 1952, 213; Dickman 1993, erit. 323–324; Anttila 1997, 29.

49. Kai Hoffman, Teollisuus. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Erkki Pihkala, Kai Hoffman & Maunu Harjo, *Sotakorvauksista vapaakauppaan. Kauppa- ja teollisuusministeriön satavuotisjuhlakirja*. Valtion painatuskeskus ja KTM 1988, 133; Kauko Kivistö, Teollisuuden atken alku Suomessa. Teoksessa Martti Tienari (toim.) *Tietotekniikan alkuvuodet Suomessa*. Suomen Atk-kustannus Oy 1993, 127; Dickman 1993, 323–324; af Forselles 2001b.

50. Suomen IBM:n arkisto, Dagbok, from 1947 to 1958, 32–33 (vuodelta 1947).

IBM:n ratkaisuja.⁵¹ Ei ole tiedossa, että kukaan Suomessa olisi ehdottanut tätä itäistä teknologivaihtoehtoa.

Paradoksaalisesti sotakorvausten pakkotoimituksia voidaan ajatella vaikutuksiltaan eräänlaisena käänteisenä Marshall-apuna, joka kehitti maan metalliteollisuutta samanaikaisesti kun Yhdysvaltain tuki kasvatti tuotantoa Länsi-Euroopassa.⁵² Yhtiöiden laitetilaukset IBM:ltä kasvoivat näin Euroopassa välillisesti kummankin suurvallan toimesta, mutta ainoastaan Suomessa Neuvostoliiton vaatimuksista johtuen. Toisaalta sotakorvaukset tuottivat Suomelle taloudellista riippuvuutta Neuvostoliitosta, kuten varmaan oli tarkoitus. Vuonna 1950 toimitusjohtaja Dickman raportoi pääjohtaja Watsonille toimitusten olevan hyvällä mallilla. Dickman tiesi Watsonin olevan kiinnostunut asiasta. Jälkimmäinen saattoi saada lisätietoa Suomen tilanteesta paitsi Carl Enckelliltä myös ministeri ja pankinjohtaja Rainer von Fieandt'iltä, joka vuonna 1951 vieraili IBM:n pääkonttorissa New Yorkissa.⁵³

IBM:n kansainvälisen ja Suomen IBM:n johdon kautta Carl Enckell oli 1940-luvun lopulta alkaen selvillä monikansallisen IBM:n suunnitelmista Euroopassa. Hän tiesi IBM:n tukevan eurooppalaista yhteistyötä ja saattoi saada keskeisen suuryrityksen tietoja ja näkemyksiä esimerkiksi YK:sta, Marshall-avusta ja IBM:n eurooppalaisesta työnjaosta. Enckell kykeni puolestaan antamaan IBM:n johdolle tietoa Suomen ulkopolitiikan aitiopaikalta – nämä tiedot saattoivat Watson vanhemman kautta kulkeutua erittäin merkittäviin osoitteisiin ja osaltaan vakuuttaa IBM:n ylimmän johdon käsityksiin Suomen markkinoiden turvallisuudesta.

Sotakorvausten päättyessä 1950-luvun alussa Suomen idänkaupan kasvu huolestutti vakavasti Yhdysvaltain hallintoa, joka pohti keinoja kasvattaa Suomen taloudellisia siteitä länteen.⁵⁴ Ei ole tietoa, oliko näillä asioilla suoraa yhteyttä, mutta sotakorvausten lopun hämmöttäessä vuonna 1951 IBM World Trade Corp. myöntyi

vihdoin reikäkorttipainon uudelleenperustamiseen Helsinkiin. Valmistusprosessin osana Suomen IBM alkoi jälleen ostaa uuteen korttipainoonsa reikäkorttipaperia kotimaasta, G. A. Serlachiuksen Kankaan tehtaalta. Serlachiuksen paperitehdas alkoi pian myös viedä erikoiskartonkeja ulkomaille IBM:n tytäryhtiöiden käyttöön, mikä paransi Suomen IBM:n ”vaihtotasetta” ja siten mahdollisuutta perustella laitteiden saamiantuontia.⁵⁵ Näin IBM:n alihankinta Suomessa palveli paitsi Suomen ja IBM:n eurooppalaisen vaihdon myös Yhdysvaltain intressejä lisätessään maan länsikauppaa.

Samana IBM:n reikäkorttipainon aloitusvuonna 1952 G. A. Serlachiuksen toimitusjohtaja, vuorineuvos Ralph Erik Serlachius valittiin puheenjohtajaksi vastaperustettuun, kommunisminvastaista taistelua järjestäneeseen Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiöön. IBM:n Enckell tunsikin Serlachiuksen Teollisuus-Palon hallintoneuvostosta sota-ajalta.⁵⁶ Olisi houkuttelevaa ajatella ja varsin johdonmukaista, että IBM lujitti samalla Euroopan kommunisminvastaista rintamaansa liittoutumalla juuri G. A. Ser-

51. Andrew Targowski, sähköpostikirje tämän kirjoittajalle 3.11.2012. Targowski työskenteli tietotekniikan alalla Puolassa 1960-luvun alusta 1970-luvun loppuun.

52. Paju & Durnová 2009, 307–308. Sotakorvausten merkityksen arvioinnista ja metalliteollisuuden kasvusta jo 1930-luvulla ks. Aunesluoma 2011, 97–98.

53. IBM Archives, RG 11, Employees, A K. Watson papers, Foreign correspondence, Chile to Germany, box 1, Einar Dickman to Thomas J. Watson Sr, 13th January 1950; Rainer von Fieandt to Thos J. Watson, Sr, 20th June 1951.

54. Hanhimäki 1996, 103, 116; Niklas Jensen-Eriksen, Co-Com and neutrality. Western export control policies, Finland and the Cold War, 1949–58. Teoksessa Sari Autio-Sarasmo & Katalin Miklóssy (toim.) *Reassessing Cold War Europe*. Routledge 2011, 49–65, erit. 55–56.

55. Ratcliff 1955a; Dickman 1962, 8.

56. Jarkko Vesikansa, *Salainen sisällissota. Työnantajien ja porvarien taistelu kommunismia vastaan kylmän sodan Suomessa*. Otava 2004, erit. 65; Jyrki Vesikansa, *R. Erik Serlachius*. Suomen talouselämän vaikuttajat -verkkójulkaisu. SKS 2008. G. A. Serlachius oli myös IBM:n reikäkorttikoneasiakas.

lachuksen kanssa. Yhtäältä side tähän kotimaiseen yritykseen oli solmittu jo sota-vuosina, jolloin paperitehdas oli monien vaikeuksien kautta saanut kehitettyä juuri sopivaa, erikoislaatuista raaka-ainetta kestävien reikäkorttien valmistusta varten. Toisaalta henkilö- ja liikeyhteydet liittyivät suuryritysten pyrkimykseen vastustaa kommunismin vahvistumista läntisessä Euroopassa, vaikka ne eivät olisi olleetkaan ideologisesti suunniteltuja tai keskenään erityisen koorinoituja.

Uuden korttipainon perustamisprosessi oli yksi tärkeä kohta, jossa Suomen IBM sai apua eurooppalaisilta IBM-kollegoilta. Tässä tapauksessa asennusapu lensi paikalle Tukholmasta ja myöhemmin samana vuonna 1952 kävi tarkastaja Länsi-Saksan IBM-yhtiöstä.⁵⁷ Näin monikansallinen yhtiö levitti teknologiaosaamista ylijarjaisesti ja tuki tietotaidon kehittämistä uudessa maassa.

Kolmanneksi IBM tuki jälleenrakennusta takaamalla muiden olennaisten monikansallisten yritysten kuten öljy-yhtiöiden toimintaedellytykset.⁵⁸ Näistä useimmat olivat läntisiä (Esso, Shell, Gulf Oil), joskin IBM vuokrasi 1950-luvulla koneita myös vuonna 1948 Neuvostoliittoon osittain myydylle Trustivapaalle bensiinille, joka myöhemmin sai nimen Teboil.⁵⁹ Muistitiedon mukaan IBM tarjosi Teboilille laitteitaan keväällä 1954 sen jälkeen, kun emoyhtiö IBM World Trade oli lähettänyt yleisen kehotuksen lähestyä öljyalan yrityksiä, jotka eivät vielä olleet IBM:n asiakkaita. Kaupat syntyivät ja IBM:n myyntimiehet pääsivät nauttimaan kosteita lounaita neuvostoisäntien vieraina.⁶⁰ Episodi kertoo senkin, että ainakaan kaikki IBM:n suomalaiset työntekijät eivät pitäneet Watson vanhemman vaatimusta IBM:läisten raittiudesta aivan kirjaimellisesti noudatettavana. Ylijarjaisen ja tässä tapauksessa amerikkalaisvaikutteisen yrityskulttuurin juurruttaminen oli hidasta myös IBM:lle.

Suomen IBM:n innokkaat kauppamiehet tulivat näin yhdistäneeksi myös neuvostoliittolaiset entistä suoremmin IBM:n edustamiin teknisiin

ratkaisuihin Suomessa toimivan yrityksen kautta.⁶¹ Kaupantekoon vaikutti todennäköisesti ymmärrys reikäkorttikoneista ei-strategisina kaupallisina laitteina. Samanaikaisesti kylmän sodan tulevat käänneet olivat tuntemattomia kuin myös (IBM:n) tietokoneiden kasvava sotilaallinen ja taloudellinen merkitys. Unkarin kansannousun vuonna 1956 kansainvälinen IBM kielsi kaikki tytäryhtiöiden yhteydet Neuvosto-blokiin,⁶² joten jo solmitun IBM-koneiden vuokrasopimuksen arvo Neuvostoliitolle tuli vain kasvaamaan erityisesti IBM:n tietokoneiden kaupan alkaessa. Ei ole tietoa mistä syystä, mutta vuonna 1956 tästäkin kaupasta vastannut Suomen IBM:n toimitusjohtaja vaihdettiin.⁶³

Laitteiden myynti Neuvostoliiton omistamalle yritykselle ei horjuta tulkintaa kansainvälisen IBM:n ideologisesta suunnasta, vaan kertoo monikansallisen yhtiön kuten IBM:n monitasoisuu-

57. Suomen IBM:n arkisto, Dagbok, from 1947 to 1958, 40–42.

58. Näiden monikansallisten yritysten IBM-konehankinnat olivat totta kai kansainvälisiä päätöksiä, jotka siis tehtiin kaukana Suomesta, ylijarjaisesti yhteensopivien järjestelmien hankkimiseksi.

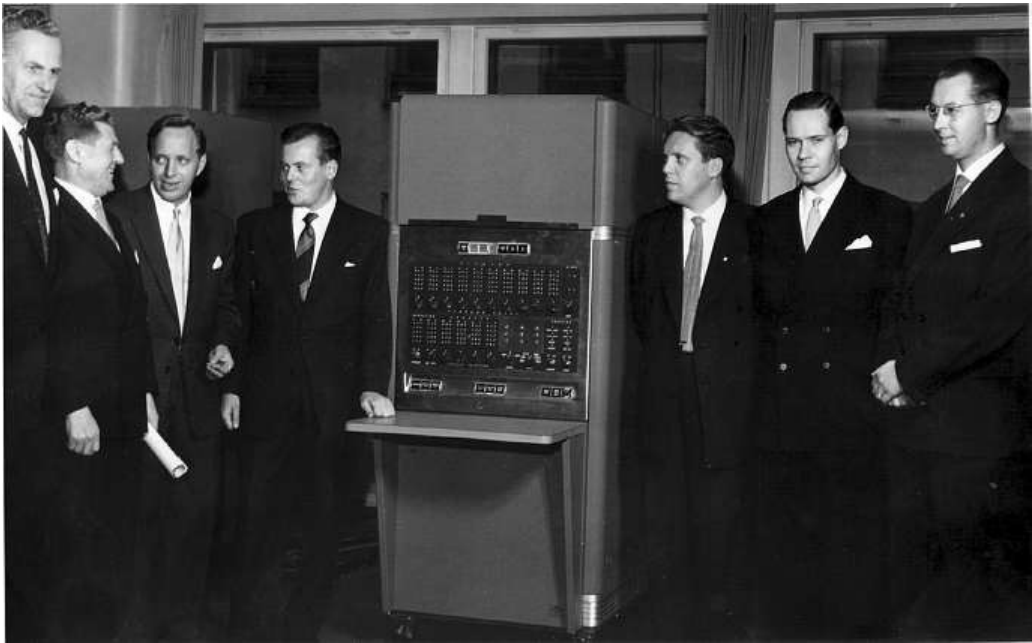
59. Suomen IBM:n arkisto, IBM reikäkortti- ja elektroni (ETK) koneasiakkaat Suomessa, Dickman 1962:n liite, jossa ei päivämäärää. Niin ikään kotimainen Neste hankki IBM:n reikäkorttilaitteet.

60. Juhani Savio, Rinnakkaiseloa (1954). Teoksessa Reijo Löytty (toim.) *Bisneksiä Ihmisiä Muistumia* II. Atsteekki Oy 2006, 18–20.

61. Oy Trustivapaa bensiini Ab kuului vuonna 1957 tietojenkäsittelyn asiantuntijoiden Reikäkorttiyhdistykseen, joten toiminta IBM-koneilla oli hyvin todennäköisesti aloitettu. Tietotekniikan liiton arkisto, Reikäkorttiyhdistyksen jäsenluettelo vuonna 1957.

62. IBM Archives, RG 6, V. Troels-Smith, IBM World Trade Service Corp. to B. Grönholm (tark. Grönholm, IBM Finland), October 12, 1956, World Trade Corporation legal records, regional files, European headquarters, Box 108.

63. Väistyvä Einar Dickman siirtyi 59-vuotiaana Suomen IBM:n hallituksen varapuheenjohtajaksi. *Ekonommatrikel. Svenska handelshögskolan 60 år*: Ekonomföreningen Niord 1969, 63. Uudesta toimitusjohtajasta ks. Petri Paju, Bengt Grönholm. *Kansallisbiografia. Talouselämän vaikuttajat*. SKS 2013, <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikutajat/?iid=1147> (5.8.2015).

Kuva 2. Suomen ensimmäinen tietokone vuonna 1958, "Ensi"-nimen saanut IBM malli 650 uuden alan johtajien ja asiantuntijoiden ympäröimänä: vasemmalta IBM:n Suomen toimitusjohtaja Bengt Grönholm, Ruotsin IBM:n edustaja Anders Thalme, Postisäästöpankin osastopäällikkö Sulo Rosenqvist ja johtaja Reijo Pukonen. Koneen keskusyksiköstä oikealle seisovat IBM:n huollon kenttäpäällikkö Per-Olof Jonsson, huoltojohtaja Bertel Ahlman ja myyntiedustaja, systeemin suunnittelija Juhani Savio. Kuva: Börge Löfman. Lähde: Suomen IBM:n arkisto.

desta ja vaikeuksista sen ylikansallisessa valvonnassa. Suomen IBM:n kaltaisessa tytäryhtiössä voitiin edelleen tehdä paikallisia ratkaisuja, jotka eivät olleet linjassa yhtiön yllirajaisen johdon ajatusten kanssa. Vasta jälkepäin seurasi arviointi ja toimenpiteitä.

Toimitusjohtajan vaihtuminen saattoi liittyä siihenkin, että keväällä 1955 Suomen IBM:n huoltomiehet perustivat ammattiyhdistyksen, mikä oli vakava loukkaus yrityksen rakentajan Thomas Watsonin julistamia ihanteita vastaan. Hänen mukaansa IBM-perheessä ei tarvittu ammattiliittoja. Yhdistys ajoi huoltoinsinöörien etua ja korosti epäpoliittisuuttaan. Työntekijöiden yhdistyksen kohdalla IBM ei edistänyt kansainvälisiä kontakteja vaan ryhmä toimi kansallisesti ja matalalla profiililla. IBM:n ylikansallinen johto tulkitsi ammattiyhdistyksen perustamisen maajohtajan epäonnistumiseksi.⁶⁴

Marraskuussa 1954 Suomen IBMillä oli 79 suuryritystä tai muuta organisaatiota reikäkorttikoneasiakkaana.⁶⁵ Vuosikymmenen alkupuoliskolla mukaan liittyivät oleelliset liikenteen ja maanpuolustuksen organisaatiot: Aero (myöh. Finnair), Valtion Rautatiet ja Pääesikunta.⁶⁶ Ne kaikki vuokrasivat laitteitaan, jotka IBM siis edelleen omisti, ja olivat velvoitettuja ostamaan

64. Patentti- ja rekisterihallituksen arkisto, "E. A. S. E. -nimisen yhdistyksen perustamiskirja sääntöinen." Helsingissä 27.5.1955, Liite Electrical Accounting Service Engineers, ilmoitus yhdistysrekisteriin 26.6.1955; Anttila 1997, 42, 46.

65. Anttila 1997, 42. Joillakin asiakkailla oli useampi laitteistokokonaisuus eri paikkakunnilla, mutta joka tapauksessa luku kertoo karkealla tarkkuudella myös reikäkorttikonelaitteistojen tuolloisen lukumäärän Suomessa.

66. Dickman 1993, 324; Pääesikunnan tilastotoimiston reikäkorttikonehankkeesta ja sen yhteydestä Matematiikkakonekomiteaan ks. Paju 2008, passim.

tarvitsemansa (tuhannet ja taas tuhannet) reikäkortit juuri IBM:ltä. Näiden päätulonlähteiden lisäksi IBM myi tai toimitti muita yritysten tarvitsemia laitteita, jotka nekin edistivät sodasta toipumista ja talouskasvua. Neljänneksi ja viimeiseksi voidaan siten mainita, että sadat yritykset ja julkisorganisaatiot käyttivät IBM:n toimittamia ajantarkkailulaitteita kuten kellokorttikoneita sekä erityisen tunnettuja sähkökirjoituskoneita.

Kaiken lisäksi IBM-nimeen sisältyi Suomesakin huomattava lupaus tulevaisuudesta, joka oli jo alkanut toteutua Yhdysvalloissa. Kautta Euroopan tiedettiin odottaa IBM:n uusinta teknologiaa, strategisina pidettyjä elektronisia tietokoneita, sähköaivoiksikin kutsuttuja. Asian tuntijat tutustuivat niihin julkaisuista ja New Yorkin kävijät, kuten opintomatalla ollut Kansaneläkelaitoksen yliaktuaari vuonna 1948, olivat nähneet ihmelaitteiston toiminnassa IBM:n pääkonttorin näyteikkunasta.⁶⁷ Tämä odotushorisontti vaikutti sekin IBM:n tulevaisuuden mahdollisuuksien arviointiin yli monenlaisten rajojen, vaikka yhtiö kuljetti ensimmäisen tietokoneensa Eurooppaan vasta loppuvuonna 1955.

Suomi mukaan IBM:n kansainväliseen valmistusjärjestelmään

Suomi ei päässyt IBM:n valmistusmaaksi toisin kuin naapurimaa Ruotsi, jossa IBM:n tuotteiden kysyntä oli paljon suurempaa kuin sen itänaapurissa. Vaihdon ulkopuoliset maat toivat laitteita kokoonpanomaista. Monikansallisen *Valittujen palojen* julkaiseman IBM-artikkelin esimerkki kaupan esteiden raivauksesta käsitteli Suomea. Artikkelin mukaan maassa kaivattiin hiljattain kirjoituskoneita, joita yleensä tuotiin Ruotsista, joka oli lähin koneiden kokoonpanomaa. Ruotsin kruunuja ei kuitenkaan tällä kertaa ollut saatavilla, mutta sen sijaan oli Hollannin floriineja. Niinpä koneet tilattiin Hollannista. Tämänäpäisten ratkaisujen ansiosta joustavuus lisääntyy Euroopan maiden välisessä kaupankäynnissä.⁶⁸ Ennen tätä Suomessa oli tosin kamppailtu

monenlaisten sodanjälkeisten vaikeuksien kanssa.

Juuri IBM:n tavanomaisten, helpommin korvattavissa olevien tuotteiden kuten sähkökirjoituskoneiden tuonnin vaikeudet ajoivat Suomen IBM:n johdon toimeliaisuuteen monikansallisen IBM:n sisällä 1950-luvun alusta lähtien. Uuden valmistusjärjestelmän lupaama joustavuus tuli tarpeeseen. IBM:n sisäisten alkuperäislähteiden perusteella sähkökirjoituskoneiden tuontiin Suomeen liittyi monia vaikeuksia varsinkin 1950-luvun alkupuoliskolla. Kirjoituskoneita olisi mennyt kaupaksi runsaasti, mutta pitkät toimitusajat rajoittivat myyntiä. Korean sota aiheutti vientirajoituksia Yhdysvalloissa. Kirjoituskoneiden tuontiongelmat pahenivat vuosi vuodelta. Vuoden 1952 loppupuolella ”pääyhtiö” (IBM World Trade) päätti, että kaikki Pohjoismaihin tarkoitetut koneet ”kootaan Ruotsissa, joka ei kuitenkaan hyväksynyt maksuja kruunuissa, koska osat oli tuotava muiden valuuttojen alueilta. Siitä voidaanko maksut suorittaa Ruotsiin Englannin punnissa, käytiin sitten kirjeenvaihtoa lisenssiviraston kanssa.”⁶⁹ Suomen IBM pystyi vuonna 1952 toimittamaan asiakkaille vain kolme konetta. Jonossa oli 130 tilausta, vanhimmat vuodelta 1950. Yhtiön tuotto putosi roimasti aiemmasta ja jäi kauas tavoitteen ta.⁷⁰

Lisätietoa ja kritiikkiä osien vaihtojärjestelmää kohtaan tarjoaa lyhyt kirjeenvaihto vuodelta 1954. Kyse oli Suomen ja Ruotsin IBM-johta-

67. IBM:n elektronilaskukone. *Teknillinen Aikakauslehti* 41/1951, 251. Alla merkintä ”L K -La.”; Manninen 2003, 164.

68. Ratcliff 1955a, 40–41. Ruotsissa julkaistun artikkeliversion mukaan Suomen IBM sai käyttöönsä liiroja ja tilasi poikkeuksellisesti kirjoituskoneita IBM:n Milanon tehtaalta. J. D. Ratcliff, Åtta länder om en skrivmaskin. *Det Bästa ur Reader's Digest*. Oktober 1955b, 85–90, erit. 90. On todennäköistä, että lehden suomalainen toimitus oli saanut asiasta tarkempaa tietoa ja korjannut kohdan.

69. Anttila 1997, 36–37.

70. Ibidem.

jien yhteydenpidosta, jossa pyrittiin sekä helpottamaan Suomen IBM:n pahoja vaikeuksia saada tuotua sähkökirjoituskoneita maahan että Ruotsin IBM:n kokemia valmistusvaikeuksia.

Ruotsin IBM:n kirjoituskonetehtaan johtaja oli paljastanut suomalaiselle kollegalleen, että Ruotsiin Englannista tuodut osat olivat alta kaiken arvostelun. Ruotsin kokoonpanotehdas oli kritisoinut kyseisiä osia ja se oli lupaa kysymättä tehnyt korvaavia paloja itse, mistä se oli myöhemmin saanut vakavat moitteet IBM-johdolta Pariisista. Ruotsin IBM oli siten pyrkinyt itsenäisesti vaihtoehtoihin ratkaisuihin, mihin todennäköisesti lukeutui eräänlaista kansainvälistä solidaarisuutta osoittanut ajatus, että suomalaiset voisivat alkaa valmistaa mainittuja kirjoituskoneen osia.⁷¹

Mahdollisuuteen tarttuen Suomen IBM:n johtaja oli pyytänyt tarjouksen sähkökirjoituskoneen osan sarjavalmistuksesta Valmetin Jyskän tehtailta Jyväskylästä. Alihankkija oli valmis tuottamaan kyseisiä osia, kunhan saisivat vielä lisätietoja ja valmistuserät olisivat tarpeeksi suuria. Kirjeessään IBM-johtaja kysyi Ruotsin IBM:n ja muiden IBM-tehtaiden tukea, jotta kyseisen osan valmistus saataisiin siirretyksi Englannista Suomeen. Perusteluna oli erityisesti Suomen IBM:n ”kriittinen maahantuonti- ja valuuttatilanne”.⁷² Ehdotus kertoo, että Suomenkin IBM:ssä toimittiin tässä kohden oma-aloitteisesti ja toivottiin pääsyä mukaan eurooppalaiseen valmistusyhteistyöhön.

Ruotsin IBM:n Fred Jergner oli vastauksensa mukaan miettinyt asiaa pitkään ja muuttunut varovaiseksi. Hänestä ainoa vaihtoehto oli, että suomalaiset kirjoittavat Pariisiin IBM:n Euroopan päämajaan ja ehdottavat, että voivat ottaa valmistakseen jonkun sähkökirjoituskoneen osan, jotta pystyvät tuomaan koneita maahan. Enää Jergner ei uskonut, että ehdotus hyväksytään ”siellä alhaalla” (Pariisissa), mutta yrittäminen kertoi ainakin, että ”taistelette hengestänne” ja teette voitavanne. Todennäköisesti Ruotsin IBM:nkin toimia valvottiin nyt entistä tarkem-

min. Jergner painotti, että mitä ikinä teettekin, älkää ”Jumalan tähden” kertoko heidän (Ruotsin) osuuttaan tässä asiassa!⁷³

Ei ole tietoa, mitä Suomen IBM:n johto kirjoitti Pariisiin tiedusteluistaan tai ideastaan. Ajatustenvaihto kertoo kuitenkin paljastavasti ylhäältä osien vaihtojärjestelmän todellisista vaikeuksista, Pariisin johdon tiukentuneesta kontrollista sekä niistä haasteista, joita tällainen hajautettu valmistus asetti laadunvarmistukselle. Yritys kun korosti mieluusti juuri korkeaa IBM-laatua.⁷⁴ IBM-organisaatiossa ylhäältä ohjattuun vaihtojärjestelmään saattoi tuskin kovin helposti sekaantua tai päästä uutena tulokkaana mukaan.

Siitä, että Suomen IBM:n johto todella yritti ja sai omaan maahan valmistustoimintaa yhtiön kansainvälisen vaihto-ohjelman osaksi, kertoi IBM:n julkisuuskampanjan artikkeli vuodelta 1955. Aiemmin ei ole ollut tietoa, että Suomessa tehtiin näin varhain IBM:n alihankintaa. *Valittujen Palojen* tekstin kinalona julkaistiin erillinen pieni tekstilaatikko Suomen asemasta järjestelmässä. Tämä osa oli lehden suomalaisen toimituksen tekoa.⁷⁵ Tekstissä todetaan, että Suomessa ei koota sähkökirjoituskoneita, mutta ”Suomen osuutena IBM:n kansainvälisessä ohjelmassa on ollut hiilipaperiväri nauhan valmistaminen, joka tuote sopiikin hyvin paperiventimaaalle”. Toiveet osallistumisen kasvusta elivät: ”Se päivä ei ehkä ole kaukana, jolloin kaikkialla Euroopas-

71. Suomen IBM:n arkisto, L. Hongell, kirje F. Jergner:lle, IBM Svenska AB, Helsingfors 5.1.1954.

72. Suomen IBM:n arkisto, L. Hongell, kirje F. Jergner:lle, IBM Svenska AB, Helsingfors 5.1.1954. Kyseessä oli ”power frame” -osien valmistus. Osa yhdisti koneen sähkömoottorin pääjouseen.

73. Suomen IBM:n arkisto, Fred Jergner, kirje Lars Hongellille (Oy IBM Ab), Stockholm 23.1.1954.

74. Netherlands starts IBM typewriter assembly. *IBM World Trade News* 3/1951, 20; ETs for the World. *IBM World Trade News* 7/1955, 16.

75. Lehden Ruotsin versiossa ei ollut tekstilaatikkoa, vaikka siinä julkaistiin muuten lähes identtinen artikkeli. Ks. Ratcliff 1955b.

sa käytetään värinauhaa 'Made in Finland'. Jo nyt Suomi vie erikoiskartonkeja reikäkorttivalmistusta varten." Lisäksi kiitettiin mahdollisuutta tuoda koneita eri maista valuuttavaikeuksien helpottajana.⁷⁶

Yllättäen mainittiin, että Suomi oli ”jossakin määrin omavarainen [IBM:n] ajantarkkailulaitteiden suhteen”.⁷⁷ Tällaista nyttemmin unohnutunutta IBM-tuotteiden valmistusta todella tehtiin, sen vahvistavat IBM:n työntekijöiden muistinvaraiset tarinat. Valmistus oli suomalaisten omin luvun kehittämää tuotantotoimintaa, jolla vastattiin tuontiongelmia ja jatkettiin asiakkaiden palvelua toimittamalla muun muassa liikennevalojen ohjauslaitteistoja. Yksi pitkään käytössä ollut sovellus oli kirkonkellojen soittomekanismi ja ohjauskeskus. Vasarakoneiston valmistaja kotimainen konepaja IBM:n ajantarkkailuosaston tilauksesta, kun taas IBM:n huolto-osaston korjaamo valmisti ohjauskeskuksen.⁷⁸ Tarpeen tullen Suomen IBM kykeni näin myös improvisoimaan itsenäistä valmistusta.

Joka tapauksessa on kuvaavaa, että muutkin kuin IBM:n valmistusmaat saattoivat tarvittaessa osallistua pieneltä osalta uuteen IBM-järjestelmään. Suomen kohdalla tämä todennäköisesti tarkoitti suomalaisen alihankkijan tekemän värinauhan myymistä joihinkin Euroopan maihin. Suomalainen vientituote osoitti, että IBM:n Pariisin johto oli valinnut sen maan tunnetun kansallisen vahvuusalueen mukaan, ikään kuin viennin kansallista merkitystä korostaen, mikä ulottuvuus kerrottiin kerkeästi julkisuuteen ja päättyi myös *Valittuihin Paloihin*.

IBM:n toteuttama mittava julkisuuskampanja vuonna 1955 oli itsessään paljonpuhuva. Tarkoitan tällä yhtiön osien vaihto-ohjelmasta kertovia aikakauslehtiartikkeleita, jotka levisivät laajalle. Yhden näistä julkaisi uudelleen lehti *Reader's Digest* ja sen suomalainen versio *Valitut Palat*. Uudelleenjulkaisu oli tuskin sattumaa, sillä kyseinen lehti julkaisi muiden lehtien ”parhaita paloja” ja sen aihepiiriin kuuluivat muun muassa robotteihin, automaatioon ja tietokoneisiin

liittyvät kirjoitukset. Lehden teknologiauutisointia on luonnehdittu konservatiiviseksi, oikeistolaiseksi ja edistysuskoa noudattavaksi, minkä lisäksi Yhdysvallat näyttäytyi sen sivuilla esikuvallisena.⁷⁹ IBM ja Watson vanhempi esiintyivät lehdessä melko usein ja IBM myös mainosti sähkökirjoituskoneitaan lehtiperheen monikansallisuudelle yleisölle.

Suomessa lehdellä oli erityinen roolinsa. *Valitut Palat* oli julkaisun kolmas eurooppalainen versio Englannin ja Ruotsin jälkeen, kun Sanoma osakeyhtiö alkoi julkaista sitä vuonna 1945. Lehden synnyttämisen motiivi liittyi kiinteästi maailmanpolitiikan tilanteeseen. Sanomien omistaja ja toimitusjohtaja, entinen ulkoministeri Eljas Erkkö (1895–1965) pelkäsi Suomea uhkaavan vieraantumisen länsimaisista arvoista, toisin sanoen kommunismin vetovoimaa.⁸⁰ Hän halusi lähentää Suomen ja Yhdysvaltain suhteita. Erkkö oli ollut vuonna 1943 mukana perustamassa Suomalais-amerikkalaista yhdistystä, jonka puheenjohtajana hän toimi. Sodan jälkeen hän samanaikaisesti painotti lehtiyhtiönsä kansainvälistymistä, johon Amerikka-mielisyys sopi – se sopi myös lukijoille, jotka ostivat lehteä sankoin joukoin.⁸¹

Tämä ideologinen samansuuntaisuus ja monenlainen vaikutusvalta selittävät osaltaan, että Eljas Erkkö kutsuttiin mukaan Suomen IBM:n

76. Ratcliff 1955a, 40.

77. Ratcliff 1955a, 40.

78. Reijo Löytty & Tapio Mäenpää (toim.) *Bisneksiä Ihmissä Muistumia. Kaskuja ja tarinoita työstä ja työtovereista Suomen IBM:ssä 1936–2000*. Omakustanne 2003, 2. painos 2006, erit. 29.

79. Jaakko Suominen, *Koneen kokemus. Tietoteknistyvä kulttuuri modernisoituvassa Suomessa 1920-luvulta 1970-luvulle*. Vastapaino 2003, 168–169, passim.

80. Esimerkiksi 1950-luvun puolivälissä lehden vakioaineistoa olivat erilaiset kauhutarinat Neuvostoliitosta ja ihmiskohtaloista kommunistisissa maissa. Ks. *Det Bästa ur Reader's Digest*, 1954–1956.

81. Marja Ala-Ketola-Tuominen, *Jokapojan amerikanperintö*. Gaudeamus 1989, 34–35. *Valituista paloista* ks. myös Ohto Manninen & Raimo Salokangas, *Eljas Erkkö. Vaikean maton valtiomahti*. WSOY 2009, 499–521.

Kuva 3. IBM:n mainoskuvat 1960-luvun lopulta esittelivät tietojen tallennusvälineiden kehitystä. Vasemmalta alkaen: vuosikymmenet palvellut IBM-reikäkortti ja uuden tietokonejärjestelmän käyttämät pieni reikäkortti sekä levymuisti. Lähde: *IBM Katsaus* 8:2 (1969), 52.

hallitukseen. Samalla kun entinen *Helsingin Sanomien* päätoimittaja Erkko kehitti sanomalehtiään sodan jälkeen kansainväliseen suuntaan, hän lujitti omia kansainvälisiä yhteyksiään. Hän oli *International Press Instituten* perustajajäsen ja hänet valittiin sen johtokuntaan vuonna 1953. Vuonna 1958 hänestä tuli eurooppalaista kulttuuria edistävän *Fondation Européenne de la Culturen* hallituksen jäsen sekä Suomen IBM:n johtokunnan jäsen. Tätä ennen Erkko oli tavannut IBM:n kansainvälisen johdon.⁸² Hän toimi IBM:n hallituksen puheenjohtajana edeltäjänsä Carl Enckellin jälkeen vuosina 1959–1965.⁸³ Erkko oli myös Carl Enckellin entinen lähetystösihteeri Pariisista,⁸⁴ joten Enckell todennäköisesti osaltaan järjesti seuraajansa Suomen IBM:n johtokuntaan. Eljas Erkon hallitusaikana Suomen IBM kasvoi uuden tietokonealan markkinajohtajaksi.⁸⁵

Kehityksen haittapuolena Suomen valtio ja suuryritykset tulivat riippuvaisiksi IBM:n huollosta ja muista palveluista. Ensimmäinen järjestäytynyt vastaliike IBM:lle oli sen asiakkaiden perustama Reikäkorttiyhdistys loppuvuonna 1953. Suomen IBM pystyi kuitenkin paranta-

maan kovan kasvun heikentämää palveluaan vuosikymmenen puolivälissä. Samalla yhtiö tasoitti tietään uuden teknologian johtavaksi myyjäksi tarjoamalla koulutusta elektronisista tietokoneista. Kotimaisena mainostetun ESKO-hankkeen valmistumisen kanssa kilpaillen kansainvälinen IBM-yhteisö järjesti pikavauhtia maahan ”Ensi”-nimen saaneen maan ensimmäisen toimivan IBM 650-tietokoneen loppuvuonna 1958.

82. IBM Archives, RG 6, International WTC legal records, country files, Finland to France, box 33, T. Ketcham Jr. Memorandum for J. E. Brent, July 11, 1958; IBM Archives, IBM Finland, stockholders meetings, minutes, 1938–73. Minutes kept at the Annual Stockholders meeting of the Company Oy International Business Machines Ab, Helsinki, May 12, 1959, Translation copy, June 2nd, 1959.

83. Eljas Erkko istui 1950-luvulla myös vaikutusvaltaisten kansallisten yritysten ja yhteisöjen hallintoelimissä. Heikki Brotherus, *Eljas Erkko. Legenda jo eläessään*. WSOY 1973; Keijo K. Kulha, Eljas Erkko. *Kansallisbiografia*-verkojulkaisu. SKS 1999 (päivitetty 2008).

84. Kulha 1999/2008. Enckell toimi vuosina 1919–1927 Suomen suurlähettiläänä Pariisissa ja osan aikaa myös Brysselissä. af Forselles 2001b.

85. Ks. lisää Paju 2013.

Seuraavina vuosina useimmat IBM:n asiakkaat vuokrasivat upouuden tietokoneen aiemman reikäkorttikonejärjestelmänsä ytimeksi.⁸⁶ 1960-luvusta tulikin IBM:lle kultainen vuosikymmen yhteiskunnan tietokoneistajana ja tietojärjestelmien rakentajana ympäri teollistunutta maailmaa. Yritys säilytti keskeisen asemansa vielä 1980-luvulla PC-mikrotietokoneillaan, kunnes 1990-luvun vaikeuksissa yhtiön entinen alihankkija Microsoft ohitti sen.⁸⁷ Romahduksen partaalta paluun suurtietokoneisiin ja konsulttiyynnä muihin palveluihin tehnyt IBM jatkaa nykyään yhtenä maailman suurimmista tietotekniikkayrityksistä.

Johtopäätökset: Enckellin silta länteen

Monikansallisista yhtiöistä IBM uudisti pian sodan jälkeen toimintatapansa Länsi-Euroopassa ja rakensi erityisen yhteiseurooppalaisen valmistusjärjestelmän, joka teki siitä halutun kumppanin eri maiden valtionhallinnoille. Suomalaisetkin pystyivät monin tavoin hyötymään monikansallisen yrityksen kuten IBM:n toiminnasta sodanjälkeisessä Euroopassa. Suomen tapaus oli yhtä aikaa pääkohdiltaan ja -periaatteiltaan tyyppillinen esimerkki IBM:n laitteista ja palveluista kansallisen jälleenrakennuksen avustajina ja toisaalta siinä oli joitakin erikoispiirteitä. Tyyppillisestä oli valtion tehtävien ja suuryritysten kasvun helpottaminen sekä IBM:n markkinoilla saavutettava johtoasema. Erikoista on se, että teollisuusfirmat vuokrasivat IBM:n reikäkorttikoneita suorittaakseen Suomen valtion tilaamia sotakorvaustoimituksia Neuvostoliittoon. Hieman myöhemmin todennäköisesti ainutlaatuista oli IBM-laitteiden vuokraus yhtiölle, jonka omisti Neuvostoliitto.

Suomessa talouden sääntely jatkui erityisen pitkään.⁸⁸ Näiden tuontivaikeuksien voittamiseksi Suomen IBM ja emoyhtiö integroivat muun muassa Kankaan paperitehtaan IBM:n kansainväliseksi alihankkijaksi sekä pystyttivät reikäkorttipainon Helsinkiin. Suomi pääsi näin mukaan yhtiön valmistusjärjestelmään, vaikka suh-

teellisen vaatimattomasti mikä toisaalta vastasi sen markkinoiden suhteellista kokoa. Osan tuontiongelmista Suomen IBM ratkaisi kansallisesti omaa väli aikaista tuotantotoimintaa kehittämällä. Sodanjälkeisen taloustilanteen vaikeudet ajoivat siten suomalaiset monikansallisen yhtiön osana monenlaisen omaan aktiivisuuteen, mikä samalla paljasti rajojen ylittämisen monet vaikeudet sodanjälkeisenä aikana ja kansallisvaltioiden keskeisyyden. IBM osallistui sekä (erit. asiakkaiden) kansallisten instituutioiden että ylijärjestöjen suhteiden ja virtojen rakentamiseen ja sovitti näitä jatkuvasti yhteen etujensa mukaan.

Näyttää selvältä, että suomalaiset yritykset ja julkisorganisaatiot kytkivät itsensä ilomielin tietojenkäsittelyn läntiseen teknologiyhteisöön jo sodanjälkeisenä kriittisenä ajanjaksona. Tämä tulkinta vahvistaa ja laajentaa niitä aiempia tutkimustuloksia, joiden mukaan Suomi pystyi sodan jälkitilanteessa politiikan sijaan juuri talouden ja kaupan kautta yhdistymään läntiseen maailmaan. Valtiollista tahoja ja yksityisiä intressejä yhdisti ja edisti keskeisesti ulkoministeri Carl Enckell, joka toimi myös Suomen IBM:n johtokunnan puheenjohtajana. Länsisiteiden vahvistaminen monikansallisen IBM:n kautta sopi suomalaisille suuryrityksille ja virastoille, joista ainakin edellisten johto liittyi IBM:n tukemaan kommunisminvastaiseen rintamaan ja näiden tärkeimmät edustajat myös eurooppalaisen yhteistyön verkostoihin. Voidaan sanoa, että diplomi-insinööri Enckellin laajaan ulkopoliittikaan sisältyi virallisen ”Paasikiven linjan” muotoilun lisäksi hänen ylläpitämänsä ja vahvistamansa epävirallinen teknokraattinen länsiyhteys, jota voisi kutsua ”Enckellin sillaksi”.⁸⁹

86. Manninen 2003, 19–30; Paju 2008, 118–119, 392–399, 434–437.

87. Ks. Jones 2005, 97–98.

88. Paavonen 1998, passim.

89. Silloista ja silta-metaphoran käytöstä Enckellin yhteydessä ks. myös af Forselles-Riska 2001a.

Tulokset korostavat henkilöiden ja -suhteiden merkitystä yritysten kansainvälisen yhteistyön uudelleen luomisessa. Carl Enckell oli samalla mitä vahvimmin alussa mainitun ensimmäisen globaalin talouden aikakauden tuote monikansallisten sukulaistensa (sekä lapsuuden perhe että vaimon perhe) välityksellä, opintoineen Venäjältä ja Saksasta sekä yritysjohtaja- ja diplomaattiuransa kautta.⁹⁰ Rajojen rakentamisen ja jyrkentämisen kauden jälkeen hänelle oli henkilökohtaisestikin tärkeää olla ylläpitämässä ja palauttamassa nuoruudesta asti tuttua kansainvälistä vuorovaikutusta ja avointa maailmaa, edes ”lännen” mittakaavassa. Watsonille ja IBM:lle hän oli erinomainen liikekumppani ja liittolainen.

Pelkästään Suomen IBM:n tarkastelu antaa harhaanjohtavan kuvan varsinkin kansainvälisen IBM:n poliittisista ulottuvuuksista ja tarkoitusteristä. Suomessa oli tarkoituksenmukaista olla sitoutumaton tai näyttää puolueettomalta, mutta se oli vain osatotuus monikansallisesta IBM:stä ja sen tytäryhtiöstä. Kenties yhtiö pystyi paikallisella matalalla profiililla hyödyttämään niin sanottuja puolueettomia ”vapaan maailman” maita kuten Ruotsia ja Suomea aikana, jolloin esimerkiksi Yhdysvaltain valtion tuki oli poliittisesti mahdollon. Toisaalta kansallinen tytäryhtiö saattoi (jonkin aikaa) toimia toisin kuin emoyhtiönsä. Ei ole varmaa tietoa, miksi Suomen IBM:n johto vei puolueettomuutensa niin pitkälle, että kauppasi tuotteensa kylmän sodan vastapuolen omistukseen. Jatkohypoteesini mukaan tämä harvinainen kauppasuhde teki juuri Suomesta Neuvostoliitolle kiinnostavan kumppanin, kun se ryhtyi liittolaisineen jäljentämään IBM:n tietokoneteknologiaa 1960-luvun lopulla⁹¹.

Kansainvälisen IBM:n tutkiminen kertoo siitä, kuinka valtioiden ohella yritykset ja erityisesti monikansalliset yritykset ovat rakentaneet maailmasta ylirajaista yhtä aikaa omien ja yleisempien tarkoituseriensä mukaan. Sodanjälkeinen hajanainen talousjärjestelmä loi sekä tarpeen

että tilaisuuden IBM:n monikansallisten järjestelmien rakentamiselle. IBM:n kansainvälisyyden tarjoamat monet edut selittävät sitä, että se asiakkaidensa tuella saavutti johtoaseman Länsi-Euroopassa. Monet myöhemmät yritykset ovat seuranneet juuri IBM:n esimerkkiä tietoisesti tai tietämättään, koska sen käytännöistä tehtiin tutkimuksia ja esikuvia.⁹² Monikansallisia suuryrityksiä tutkimalla on mahdollista saada tarkempi käsitys siitä, kuinka kaupankäynnin ja teknologian avulla ja niiden ohessa on jo yli puoli vuosisataa – toki vastuksia ja vastaiskuja kohdaten – luotu kansainvälisiä yhteisöjä ja ylirajaista maailmaa hyvine ja huonoine puolineen. Ei ole ihme, että IBM:n kaltaiset yritykset ovat siinä kuin kotonaan.

Abstract: A multinational corporation and ties to the West. IBM in Finland and in Western Europe during the post-war years and the 1950s.

This article explores the development of the International Business Machines Corporation in Finland from the 1930s and asks how IBM contributed to rebuilding international economic and political linkages on a national level and on a European level for Finland after WWII. Based on archival sources from both the main IBM Archives in the United States and IBM Finland's collection, this article argues that IBM skilfully combined its many national and international operations to strengthen Europe for political and economic reasons. A key figure for IBM Finland was its chairman of the board from 1938 until 1959; long-time Finnish foreign minister Carl Enckell. He could for instance support IBM in supplying punched card machines for Finnish companies in charge of war reparations to the Soviet Union. After war reparations, IBM integrated

90. Ks. af Forselles-Riska 2001a, passim. Vrt. Reimaa 2013, 16.

91. Ks. esim. Plamen Nedkov, Balint Domolki & Giulio Occhini (toim.) *History of Computing*. AICA 2014, passim.

92. Esimerkiksi tunnettu kansainvälisten kulttuurierojen tutkija käytti pitkään IBM:n yhtiöistä kerättyä aineistoa. Ks. Geert Hofstede, *Culture's consequences. International differences in work-related values*. SAGE 1980. – *Nyt julkaisu Petri Pajun artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarviointin.*

its Finnish subsidiary into the corporation's new transnational manufacturing system in Europe, aimed at overcoming economic boundaries and duties as well as creating interdependence inside the company and the continent. Exceptionally, salesmen from IBM Finland also introduced an inter-bloc contact when they rented machines to a petrol company owned by the Soviet Union in Helsinki in the mid-1950s. Overall,

however, IBM Finland and its sister companies connected willing Finnish customers to the technological community of the Western countries.

Keywords: Multinational Corporation, business history, transnational co-operation, international relations, Finland, Europe, punched card machine, IBM World Trade Corporation